

SOLIQLARNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH VA KENG QAMROVLI IQTISODIY ISLOHOTLAR

Shaxlo Begmatova Faxriddin qizi

Toshkent moliya instituti o'qituvchisi

begmatovashaxlo93@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7645876>

ARTICLE INFO

Received: 24th December 2022

Accepted: 28th December 2022

Online: 31th December 2022

KEY WORDS

huquq, qonun, soliq, egri (bilvosita va bevosita) soliqlar, yuridik shaxslar, jismoniy foydalanuvchi va h.k.

ABSTRACT

Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar samarasi o'laroq bugun barcha sohada bir qadam ilgari ganimizni ko'rish mumkin. Albatta, bu quvonarli xabar soliq sohasidagi yangiliklarni ham chetlab o'tmaydi. Ushbu maqolada egri soliqlarni huquqiy tartibga solish haqida batafsil bayon qilinadi.

Mamlakatda olib borilayotgan keng qamrovli iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda avvalambor soliq siyosatini yanada takomillashtirish, soliqlarning turlari va ularning amal qilish mexanizmini soddalashtirish muhim masalalardan hisoblanadi. Shu boisdan ham ta'lim tizimida soliq sohasidagi bilimlarni o'rgatishda respublikamizda amalga oshirilayotgan soliq sohasidagi islohotlarni talaba-o'quvchilarga to'laroq yetkazish, ushbu yo'nalish bo'yicha istiqbolli dasturlarni ishlab chiqish, oliy o'quv yurtlari ta'lim yo'nalishlari uchun o'quv qo'llanmalar va darsliklar tayyorlash, soliq sohasida amaliy tadqiqotlar olib borish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimida tatbiq etishni amalga oshirish hukumatimiz diqqat-e'tiborida bo'lgan asosiy vazifalardan hisoblanadi. Iqtisodiy islohotlarni yanada erkinlashtirish va chuqurlashtirish jarayonida kichik biznesni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida xususiy tadbirkorlik, kichik biznesni rivojlantirish, mulkdorlar sinfini shakllantirish, bozorlarni tovarlar bilan to'ldirish, raqobat muhitini yaratish, ishsizlikka barham berish mamlakat oldida turgan asosiy vazifalardan hisoblanadi. Soliqqa tortish tizimida olib borilayotgan islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, kichik biznes subyektlarini soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish hisoblanadi.

Rivojlangan mamlakatlarda egri soliqlar o'zlarining soliqlar tarkibida nisbatan kamroq ahamiyatga ega. Bu mamlakatlarda o'rtacha hisobda bilvosita soliqlar umumiy soliq tushumining 40 foizdan kamrog'ini tashkil qiladi. Rivojlangan mamlakatlarda bilvosita soliqlarning maqsadi keng jamoatchilikni soliq tarmog'ida ushlab turishdir. Egri soliqlar asosan boshqa yuridik shaxs yoki jismoniy shaxsga o'tkazilishi mumkin bo'lgan soliqlardir. Ular odatda ishlab chiqaruvchi yoki yetkazib beruvchiga yuklanadi, ular keyinchalik soliqni iste'molchiga o'tkazadi. Egri soliqning eng keng tarqalgan namunasi - sigaretalar va spirtli ichimliklarga aksiz solig'i. Bilvosita soliqlar va to'g'ridan-to'g'ri soliqlar ko'p jihatdan

farqlanadi, lekin eng keng tarqalgani ular qanday to'lanadi.

- Nomidan to'g'ridan-to'g'ri soliq to'g'ridan-to'g'ri hukumatga to'lanadi, bilvosita soliq esa bilvosita to'lanadi. Bu shuni anglatadiki, u soliqni iste'molchilarga o'tkazishi mumkin bo'lgan ma'lum bir kompaniya yoki etkazib beruvchiga yuklangan bo'lsa-da, natijada yukni ikkinchisiga o'tkazadi.

- To'g'ridan-to'g'ri soliqlar, bir tomondan, jismoniy shaxsning daromadidan olinadi, bilvosita soliqlar esa iste'molchilar sotib olgan tovarlarga solinadi. Bundan tashqari, to'g'ridan-to'g'ri soliqlar jismoniy shaxsning to'lov qobiliyatiga qarab hisoblanadi. Boshqa tomondan, bilvosita soliqlar iste'molchining to'lash qobiliyatiga qaramaydi, lekin tovarlar yoki xizmatlarni sotib olgan har bir kishi uchun bir xildir.

- Egri soliqlarga aksiz solig'i, QQS va xizmatlar solig'i misol bo'la oladi. To'g'ridan-to'g'ri soliqlarga misol sifatida daromad solig'i, jismoniy shaxslarning mulk solig'i, ko'chmas mulk solig'i va yuridik shaxslar solig'i kiradi.

Iqtisodiy mohiyatiga qarab soliqlar egri va to'g'ri soliqlarga yoki bevosita va bilvosita soliqlarga bo'linadi. Shunday qilib, regressiv oqibatlarga olib keladigan bilvosita soliqqa tortishning tuzilishi jamiyatda to'g'ridan-to'g'ri soliqqa tortishning progressiv ta'siriga qarshi muvozanatlashuvchi omil sifatida o'rnatiladi. Kam rivojlangan mamlakatlarda esa egri soliqqa tortish davlat daromadlarining asosiy qismini tashkil qiladi. Ushbu mamlakatlarning aksariyatida o'rtacha hisobda soliq tushumlarining 70 foizdan ortig'i tovar solig'i orqali undiriladi. To'g'ri soliqlarni to'g'ri ridan to'g'ri soliq to'lovchilarning o'zi to'laydi, ya'ni soliqni huquqiy to'lovchisi ham, haqiqiy to'lovchisi ham bitta shaxs bo'ladi. To'g'ri, soliq yukini boshqalar zimmasiga yuklatish holati bu yerda bo'lmaydi. Bu soliqlar tarkibiga barcha daromaddan to'lanadigan soliqlar va mol-mulk (resurs) soliqlari kiradi. To'g'ri soliqlardan to'g'ridan to'g'ri daromaddan soliq to'langanligi uchun soliqlar stavkasining kamaytirilishi korxonalar daromadining ko'p qismini ularga qoldirib, investitsiya faoliyatini kengaytirish imkonini yaratib, bozor iqtisodiyotini rivojlantiradi. Bu soliqlarning stavkalari oshirilsa, korxonalarining moliyaviy imkoniyatlari kamaya boradi va oxir-oqibatda mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, bu guruh tarkibiga kiruvchi soliqlarning stavkalari to'g'ridan to'g'ri iqtisodiy rivojlanish bilan bevosita bog'liqdir. Iste'molga bo'lgan yuqori marjinal moyillikni cheklash va jamiyatning umumiy jamg'armaga marjinal moyilligini oshirish. Asosan, tovar soliqlari ommaning mavjud iste'mol darajasini cheklash uchun emas, balki iste'molning potentsial o'sishini tekshirish uchun ishlab chiqilishi kerak. Boylar sinflari uchun mo'ljallangan ko'zga ko'rinadigan iste'mol va hashamatli narsalarga soliq solish va jamiyatning kambag'al qatlamlari uchun zarur bo'lgan asosiy tovarlarni to'lash orqali jamiyatdagi iste'mol darajasidagi tengsizliklarni minimallashtirish. Kapitalni shakllantirish va iqtisodiy rivojlanishga yordam berish. Kambag'al mamlakatda tovar soliqqa tortishning asosiy maqsadi davlat investitsiyalarining ko'payishi natijasida daromadning o'sishidan iste'molning o'sishini cheklash orqali real jamg'armalarni rag'batlantirishdan iborat. Tejamkorlik amalga oshirilsa, iqtisodiy jadal rivojlanishning kaliti bo'lgan kapitalni yanada shakllantirish uchun resurslar ajratiladi. Shunday qilib, doktor Chelliah aytganidek, "ommaviy tovar soliqqa tortishning roli har qanday vaqtda investitsiya stavkasini oshirish emas; o'tgan sarmoya natijasida daromad oshgani kabi iste'molning o'sishiga yo'l qo'ymaslikdir". Jamiyatning kambag'al qatlamlari daromadlari oshganida iste'mol qilish uchun yuqori marjinal moyillikka

ega bo'lganligi sababli, ular iste'molga ko'proq pul sarflashga moyildirlar. Agar yalpi iste'mol darajasining o'sishiga yo'l qo'yilsa, davlat investitsiyalari bo'yicha unumdorlikning oshishi iste'molning ortishi bilan to'liq o'zlashtiriladi. Agar bu tekshirilishi kerak bo'lsa, tovar soliqlari muqarrar. Iste'molni cheklash orqali ishlab chiqarishning ortishi ishlab chiqarish sanoatiga investitsiyalar uchun taqdim etiladi. Resurslarni maqsadli diversifikatsiya qilish uchun bilvosita soliqlarni sotib olish qobiliyatini iste'molchi sinfidan hukumatga o'tkazish uchun foydali chora sifatida qaralishi mumkin, ular kapitalni shakllantirish va farovonlikka asoslangan davlat xarajatlari uchun ushbu resurslardan samarali foydalanadilar. Shunga qaramay, differensial tovar solig'i, agar birinchisi katta soliqqa tortilgan bo'lsa, resurslarning muhim bo'lmagan tovarlardan asosiy tovarlarga o'tkazilishiga olib kelishi mumkin. Mahalliy sanoatni himoya qilish uchun import bojlari odatda rivojlanayotgan mamlakatlarda ishlab chiqilgan. Masalan, Hindiston import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirish va o'sib borayotgan mahalliy sanoatni chet el raqobatidan himoya qilish, shuningdek, importga moyillikni cheklash orqali qimmatli valyuta zaxiralarini saqlash maqsadida ko'plab tovarlarga og'ir import bojlari kiritdi. To'lov balansidagi nomutanosiblikni tuzatishga yordam berish uchun import bojlari importni qisqartirish va shu orqali mamlakat savdo balansining holatini yaxshilash uchun ishlab chiqilgan.

Egri soliqlarni huquqiy to'lovchilari mahsulot (ish, xizmatni) yuklab yuboruvchilar hisoblanadi. Lekin soliq og'irligini haqiqatan ham budjetga to'lovchilari tovar (ish, xizmat)ni iste'mol qiluvchilardir, ya'ni egri soliqlarning barchasi bevosita iste'molchilar zimmasiga tushadi. Bu soliqlar tovar (ish, xizmat) qiymati ustiga qo'shimcha ravishda qo'yiladi. Egri soliqlarning ijobiy tomoni shundaki, ular respublikada ishlab chiqarilgan tovarlarni respublikadan tashqariga chiqib ketishini chegaralaydi, mamlakat ichida tovarlarning serob bo'lishiga yordam beradi hamda inflyatsiya darajasini (muomaladagi ortiqcha pul massasini) birmuncha jilovlab turadi. Egri soliqlar stavkasining asosli ravishda oshirilishi korxonalar faoliyatining moliyaviy yakuniga to'g'ridan to'g'ri ta'sir etmaydi, ya'ni investitsion faoliyatini qisqartirmaydi. Ammo soliq stavkasi ilmiy asoslanmasdan oshirib yuborilsa, bunday holatda korxonalar o'z tovarlarini sotish qiyinchiligiga duch kelishlari mumkin. Jahon soliq amaliyotida Davlat budjeti daromadlari tarkibida to'g'ri va egri soliqlarning nisbatiga qarab u yoki bu mamlakat iqtisodiyotining rivojlanganlik darajasiga baho berish mumkin. Masalan, AQSHda budjet daromadlari tarkibida to'g'ri soliqlar salmog'ining 90 foizga yaqin bo'lishi bu mamlakat iqtisodiyotining yuqori darajada rivojlanganligidan darak beradi. Egri soliqlar tarkibiga qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i, bojxona boji, jismoniy shaxslarning transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun soliqlari kiradi. O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti ijtimoiy xarajatlarini o'sish tendensiyasiga ega ekanligi davlat budjeti daromadlari hajmini uzluksiz oshirib borishni taqozo qiladi. Bu esa, qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i kabi barqaror daromad manbalarini budjet daromadlarining tarkibidagi yuqori salmog'ini ta'minlashni taqozo qiladi. Yuqorida aytib o'tilganidek, to'g'ri va egri soliqlar yagona soliq tizimini tashkil etib, bir-biri bilan o'zaro bog'langandir. Yevropa mamlakatlarida egri soliqlarning roli AQSH, Yaponiya, Kanada va Avstraliyaga qaraganda yuqoridir. Yevropa mamlakatlarida jami soliq tushumlarining hajmida egri soliqlarning salmog'i 40 foizdan yuqori bo'lib, ayrim mamlakatlarda 50 foizni tashkil etadi. Mazkur ko'rsatkich 50 foizdan yuqori bo'lgan mamlakatlar guruhiga Meksika, Turkiya va Koreya

kiradi. AQSH, Yaponiya, Kanada va Avstraliyada esa ushbu ko'rsatkich 25—30 foizni tashkil qiladi. Ma'lumki, soliqlar bevosita davlatning paydo bo'lishi bilan bog'liqdir, ya'ni davlat o'zining vakolatiga kiruvchi vazifalarni bajarish uchun moliyaviy manba sifatida soliqlardan foydalanadi. Soliqlarning amal qilishi bu obyektivlikdir, chunki jamiyatni tashkil etuvchi barcha subyektlar ham real sektorda, ya'ni ishlab chiqarish sohasida faoliyat ko'rsatmaydi. Jamiyatda boshqalar tomonidan rad etilgan yoki faoliyati iqtisodiy samarasiz bo'lgan sohalar ham mavjudki, bular soliqlarni obyektiv amal qilishini talab etadi. Aniqroq qilib aytganda jamiyatni norentabel (mudofaa, meditsina, fan, maorif, madaniyat va boshq.) va rentabel sohaga ajralishi hamda norentabel sohani moliyalashtirishning tabiiy zarurligi soliqdarni obyektiv amal qilishini zarur qilib qo'yadi, vaholanki, norentabel sohaning ijtimoiy xizmatlari, asosan, davlat tomonidan amalga oshiriladiki, ularni moliyalashtirish usuli sifatida yuzaga chiquvchi soliqlar ham shu tufayli bevosita davlatga tegishli bo'ladi.

Soliqlarning amal qilishini bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida ikki holat bilan ifodalash mumkin: birinchidan, davlatning qator vazifalarini mablag' bilan ta'minlash zarurligi, ikkinchidan, bozor iqtisodiyoti qonun-qoidalari. Davlatning bajaradigan funksiyalari va vazifalari ko'p bo'lib, bozor iqtisodiyoti rivojlana borishi bilan ba'zi ijtimoiy himoyalangan bozor munosabatlariga mos kelmaydigan vazifalar yo'qola borsa, yangi vazifalar paydo bo'la boshlaydi. Bularga bizning respublikamizda kam ta'minlanganlarga ijtimoiy yordam ko'rsatish, bozor iqtisodiyoti infratuzilmasini tashkil qilish kabilar kiradi. Davlat kuchli ijtimoiy-siyosiy tadbirlarni amalga oshirish uchun pensionerlar, talabalar, ko'p bolali onalar va boshqalarni mablag' bilan ta'minlash zarurligini anglab, ayrim cheklangan tovarlar bahosidagi farqni budjet hisobidan qoplaydi va undan tashqari mahallalarda ijtimoiy himoyaga muhtoj kam ta'minlanganlarga moddiy yordamlar ko'rsatadi. Shu bilan birga, davlat jamiyat a'zolari osoyishtaligini saqlash maqsadida o'zining mudofaa qobiliyatini saqlab va mustahkamlab turishga ham mablag'lar sarflaydi, qolaversa, davlat fuqarolar xavfsizligini saqlash, mamlakatda tartib-intizom o'rnatish, uni boshqarish funksiyalarini bajarish uchun ham ko'plab mablag' yo'naltirishga majburdir. Bunday xarajatlarni amalga oshirishning majburiyligi ular uchun manba bo'lgan soliqdarni obyektiv zarur qilib qo'yadi. Qayd etish lozimki, hozirga qadar davlatning funksiyalarini bajarish uchun lozim bo'lgan moliyaviy mablag'larni shakllantirishning soliqdarni boshqa usuli jahon amaliyotida qo'llanilgan emas. Demak, hukmron kuch sifatida davlat mavjud ekan, moliyalashtirish usuli sifatida soliqdarni amal qiladi. Ma'lumki, jamiyat iqtisodiy hayoti juda murakkab iqtisodiy hodisalardan iborat bo'lib, ana shu murakkablik bevosita soliqdarga ham tegishliki, bu holat soliqdarni iqtisodiy mohiyatini teran anglashni taqozo etadi. Soliqdarni majburiy to'lovlarini ifoda etuvchi pullik munosabatlarni bildiradi. Bu munosabatlar soliq to'lovchilar bilan ularni o'z mulkiga aylantiruvchi davlat o'rtasida bo'ladi. Davlat uchun budjet daromadlarining asosiy manbasi hisoblangan soliqdarni katta ahamiyatga ega. Soliqdarni to'g'risidagi qarashlar tarixan obyektiv va subyektiv omillarning ta'sirida shakllangan. Soliqdarga doir turli ta'riflarni tahlil qilish, ularning konkret iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotlar jarayonidagi mohiyatini asoslash, soliqdarni iqtisodiy rolini va soliq qonunchiligiga asos bo'lgan soliq tamoyillarini belgilash hamda soliq tizimida, jamiyat taraqqiyotida mavjud bo'lgan soliqdarni tutgan o'rnini aniqlash zarurdir. Chunki, davlat paydo bo'lishi bilan soliqdarni jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarning zaruriy talablaridan biri hisoblanib kelingan.

Soliq kodeksiga ko'ra yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i to'lovchilari bo'lib, moliya yilida soliqqa tortiladigan foydaga ega bo'lgan yuridik shaxslar hisoblanadi. Ammo soliqqa tortishning alohida tartibiga o'tgan korxonalar, jumladan, yagona soliq to'loviga o'tgan mikrofirma va kichik korxonalar, savdo va umumiy ovqatlanish tashkilotlari, yagona yer solig'i to'lovchi qishloq xo'jalik tovari ishlab chiqaruvchilar bu soliqni to'lovchisi hisoblanishmaydi. Ular o'zlari uchun ixchamlashtirilgan soliqni to'laydilar. Bularndan tashqari tadbirkorlik faoliyatining faqat alohida turlariga qat'i stavkada soliq to'lovchilar ham bu soliqni to'lovchilari hisoblanishmaydi. Yuridik shaxslar foyda solig'i bo'yicha budjet bilan hisob-kitoblarni mustaqil ravishda amalga oshiradilar. Ayrim iqtisodiyot tarmoq korxonalarini budjet bilan hisob kitoblarni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga binoan markazlashtirilgan tartibda amalga oshirishlari mumkin (misol uchun, energetika, neftgazxolding kabi tarmoq korxonalarida). Soliqqa tortish maqsadida foydaga soliq to'lovchilarni rezidentlar va nerezidentlarga ajratiladi.

Egri soliqlar bahoga yoki tarifga ustama sifatida belgilanadigan tovarlar va xizmatlardan olinadigan soliqlardir. Egri soliqlarga tortishda davlat Tovar yoki xizmatlarnig sotilishi paytida ushbu qiymatning bir qismiga o'z huquqlarini da'vo qilish bilan aslida yangi qiymatning taqsimlanishining ishtirokchisi bo'lib qoladi. Egri soliqlar to'g'ri soliqlardan farqli ravishda to'lovchining daromadi yoki molmulki bilan bevosita bog'liq bo'lmaydi. Tovarlar, odatda, shaxsiy iste'mol tovarlari, shuningdek xizmat ko'rsatish sohasining (sartaroshxonalar, hammomlar, kimyoviy tozalash xizmatlari) pullik aylanmasi, tomosha ko'rsatadigan va transport korxonalarining pattalari va shu kabilar soliqqa tortish obyekti bo'ladi. Egri soliqlarga tortiladigan tovarlar va xizmatlar soni muntazam ko'payib bormoqda. Xaridor iste'molchi egri soliqlarning to'lovchisi bo'ladi. Tovarining sohibi yoki xizmatlar ko'rsatadigan shaxs aslida soliqni yeg'uvchi hisoblanadi. Egri soliqlarning anchagina qismi mulkdor tomonidan tovarning yoki xizmatlarning narxiga qo'shiladi. Davlat korxonalarini va monopoliyalari soliqning butun summasiga narxlarni oshirish bo'yich ajuda kata imkoniyatlarga egadir. Tarmoq ichidagi raqobat yuksak bo'lganida va talab barqaror bo'lmagan holda soliqning muayyan hissasi tovarning ishlab chiqaruvchisi va sotuvchi tomonidan to'lanadi. Egri soliqlarning asosiy to'lovchisi pirovard oqibatda iste'molchilar bo'ladilar. Egri soliqlar daromadlilikni, oilaviy ahvolni hisobga olmaydi. Hamma fuqarolar o'z daromadlarining miqdoridan qat'iy nazar, bunday soliqlarni to'laydilar, chunki egri soliqlarga tortiladigan turmush uchun zarur bo'lgan tovarlarni iste'mol qilishadi va xizmatlardan foydalanishadi. Egri soliqlarning stavkalari qat'iy (Tovar o'lchamining birligiga) va foizli (tovarining narxiga muayyan hissada) bo'ladi. Foizli stavkalar davlat uchun ko'proq foydalidir, chunki narxlar oshganida soliq tushumlari ham ko'payadi. Soliq stavkalarining oshirilishi ularning tovarlar narxidagi hissasini ortishiga olib keladi.

Egri soliqlami huquqiy to'lovchilari mahsulot (ish, xizmatni) yuklab yuboruvchilar hisoblanadi. Lekin soliq og'irligini haqiqatan ham budjetga to'lovchilari tovar (ish, xizmat)ni iste'mol qiluvchilardir, ya'ni egri soliqlarning barchasi bevosita iste'molchilar zimmasiga tushadi. Bu soliqlar tovar (ish, xizmat) qiymati ustiga qo'shimcha ravishda qo'yiladi. Egri soliqlarning ijobiy tomoni shundaki, ular respublikada ishlab chiqarilgan tovarlami respublikadan tashqariga chiqib ketishini chegaralaydi, mamlakat ichida tovarlarning serob bo'lishiga yordam beradi hamda inflyatsiya darajasini (muomaladagi ortiqcha pul massasini)

birmuncha jilovlab turadi. Egri soliqlar stavkasining asosli ravishda oshirilishi korxonalar faoliyatining moliyaviy yakuniga to'g'ridan to'g'ri ta'sir etmaydi, ya'ni investitsion faoliyatini qisqartirmaydi. Ammo soliq stavkasi ilmiy asoslanmasdan oshirib yuborilsa, bunday holatda korxonalar o'z tovarlarini sotish qiyinchiligiga duch kelishlari mumkin.

References:

1. Abdurahmonov O. Xorijiy mamlakatlarda soliq tizimlari. O'quv qo'llanmasi. - T.: TDIU nashr., 2003.
2. Almardonov M. Yuridik shaxslarni soliqqa tortish. -T.: "Cho'lpon nomidagi NMIU", 2013. - 296 b.
3. Abdukarimov V. Ichki savdo iqtisodiyoti. Darslik. -T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2010. -384 b.
4. Алиев Б., Абдулгалимов А., Алиев М. Теория и история налогообложения. Учебное пособие. -М.: "Вузовский учебник", 2011. -240 с.
5. Александров И. Налоги и налогообложение. Учебник. -М.: "Дашков и К", 2006. -318 с.
6. Александров И. Налоговые системы России и зарубежных стран. -М.: "Бератов-Пресс". 2002. -380 с.
7. Vaxabov A., Toshmatov Sh., Haydarov N. Moliya savodxonligi asoslari. -T.: "Bakteriya-press", 2013. -288 bet
8. Usmonov , M. . . (2023). PROBLEMS OF FORMING A SPECIAL ANALYTICAL THINKING STYLE AND BUILDING ALGORITHMS FOR SOLVING LOGICAL PROBLEMS. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(1), 39–56. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejti/article/view/9662>
9. Usmonov , M. . . (2023). ANTHROPOGENIC ENVIRONMENTAL LOAD ASSESSMENT METHODS USING MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(1), 21–38. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejti/article/view/9645>